

УДК 316.346.2(=214.58)(477)

Цитування:

Бойко В. І. Ромська тематика в пейзажах (на прикладі творів реалістичного живопису другої половини XIX ст.). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 1. С. 206–211.

Boyko V. (2024). Romani Theme in Landscape Painting (on the Example of Realistic Painting Works of the Second Half of the 19th Century). *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 206–211 [in Ukrainian].

Бойко В'ячеслав Іванович,
кандидат філософських наук, доцент,
т.в.о. завідувача кафедри
мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-0842-7450>
vboiko@dakkkim.edu.ua

РОМСЬКА ТЕМАТИКА В ПЕЙЗАЖАХ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ РЕАЛІСТИЧНОГО ЖИВОПИСУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.)

Мета статті – аналіз ромської тематики у пейзажному живописі в творах митців-реалістів другої половини XIX ст. В дослідженні виділено сюжетну лінію пов'язану з традиціями кочового народу – ромів, які привертати увагу митців реалістичного напрямку образотворчого мистецтва, оскільки переважна більшість ромських образів і традиційного способу життя ромів другої половини XIX ст. представлена в творах живопису за допомогою введення пейзажних сюжетних ліній. **Методологія роботи** представлена історико-культурним та аналітичним методами, історико-мистецькою типологією та логіко-узагальнюючим методом. Ці методи дозволили прослідкувати розвиток ромських сюжетів у пейзажному образотворчому мистецтві досліджуваного періоду. **Наукова новизна** статті пов'язана з цілковитою відсутністю досліджень з обраної теми та необхідністю ввести її в науковий обіг як таку, яка зверне увагу вчених і широкого загалу до ромської теми в контексті реалістичного пейзажного живопису в світовому образотворчому мистецтві XIX ст. **Висновки.** Дослідження здійснено в кілька етапів, першим із яких став аналіз історіографічної бази, в межах чого наголошено на актуальності вивчення діалогу пейзажу та ромських образів у творах художників-реалістів. Під час другого дослідницького етапу охарактеризовано особливості пейзажного жанру в творах напрямку реалізму. Після чого з масиву художніх творів виокремлено полотна Августа фон Петтенкофена (1854), Харитона Платонова (1877), Девіда Бейтса (1886), Франца Штрайта (1885–1886) та описано їх з позицій взаємозалежності пейзажного тла й ромських образів та (або) сцен із ромського життя. Насамкінець, наголошено на тому, що в кожному з цих творів пейзаж не контрастує з ромською темою, а, навпаки, є інструментом із її розкриття. Тому логічним є висновок про те, що пейзажна лінія застосовувалась художниками-реалістами як логічна складова романтики кочівництва в XIX ст.

Ключові слова: художній твір, пейзаж, роми, ромська тема, ромські образи, реалізм.

Boyko Vyacheslav, PhD in Philosophy, Associate Professor, Acting Head of the Department of Art Expertise, National Academy of Culture and Arts Management

Romani Theme in Landscape Painting (on the Example of Realistic Painting Works of the Second Half of the 19th Century)

The purpose of the article is to analyse the Roma theme in the landscape painting in the works of artists-realists of the second half of the XIXth century. The research highlights the motives, related to the traditions of the Roma, which attracted the realistic direction artists' attention. It is reviewed that the majority of Roma images and their traditional life style of the second half of the 19th century were presented in the painting works with the introduction of the landscape storylines. **The research methodology** includes the following methods: historical-cultural method and analytical one, a method of the historical-artistic typology and logical-generalizing method. These methods made it possible to follow the development of Romani subjects in the landscape art of the studied period. **The scientific novelty** of the article is an attempt to fill up the lack of research on the chosen topic and the need to introduce it into the scientific circulation as such, which will make the Roma topic in the context of realistic landscape painting in the world fine art of the XIXth century interesting for the researchers, historians etc. **Conclusions.** The research consists of the several stages. The first one is the analysis of the historiographical base, which has allowed to emphasize the relevance of studying the dialogue of the landscape and Roma images in the works of realist artists. During the second research stage, the peculiarities of the landscape genre in the realism direction works are characterized. In addition, the canvases of August von Pettenkofen (1854), Kharyton Platonov (1877), David Bates' (1886) and Franciszek Streitt (1885–1886) were singled out from the

array of the artistic works and described in the context of the interdependence of the landscape and Roma images and (or) scenes from Roma life. Finally, it is shown that the landscape does not contrast with the Roma theme in these works, moreover it is a tool for its highlighting. Therefore, it is logical to conclude that the landscape line was used by realist artists as a logical component of the romance of nomadism in the XIXth century.

Key words: artwork, landscape, Roma, Roma theme, Roma images, realism.

Актуальність теми дослідження. Художні твори реалістичного напрямку XIX ст. ще з часу утвердження реалістичної образотворчої традиції, ґрунтовно вивчаються мистецтвознавцями й представниками інших наукових галузей із врахуванням проблематики тієї чи іншої дослідницької теми. Попри те, що масив цих творів перебуває під пильною увагою наукової спільноти, нині починають з'являтися нові, фактично не досліджені до цього часу напрямки – як-то, ромський. На нашу думку, потенціал вивчення ромської теми в творах реалістичного живопису є дуже потужним та вкрай потрібним у наші дні, коли рівень толерантного ставлення до ромських спільнот у світі все ще залишає бажати кращого. Адже історія та етногенез ромського етносу, культура й соціальна структура вкрай мало досліджені, а твори реалістичного живопису, на наше переконання, є цінними джерелами та інструментом у цьому напрямку. Таким чином, тематична багатшаровість зразків реалістичного живопису спонукала нас звернути увагу на ті, в яких ромська тема розвинена за допомогою поєднання ромських образів з пейзажним фоном та здійснити спробу проаналізувати деякі з них.

Аналіз досліджень і публікацій. У ході роботи над реалізацією поставленої мети, не знайдено жодної наукової або науково-популярної праці в Україні та за кордоном, в якій би жанр пейзажу, або ж роль пейзажу в творах побутового жанру, вивчався в контексті відображення життя ромського етносу художниками напрямку реалізму. Проте варто наголосити на важливості деяких праць, оскільки звернення до них допомогло структурувати дослідницькі етапи та охарактеризувати окремо специфіку пейзажного жанру й ромських образів у художніх творах. Це дозволило об'єктивно, з урахуванням особливостей мистецтва реалізму проаналізувати ряд творів та зробити логіко-загальноючі висновки.

Як основоположне, нами виокремлене дослідження історика мистецтва й письменника К. Кларка «Пейзаж в мистецтві» від 1949 р. та неодноразово перевидане протягом останніх десятиліть, де вченим охарактеризовано витоки, історію розвитку та особливості пейзажного живопису. На переконання вченого, сенс пейзажу полягає в тому, щоб

об'єднати художній твір в єдине ціле [10]. У науковій розвідці М. Ендрюса «Пейзаж та західне мистецтво» (1999) тему пейзажу та інтерпретацію образів світу довколишньої природи розкрито з точки зору його символізму в різних видах та стилях мистецтва [7]. Наприклад, двотомне науково-популярне видання авторства С. Кармони (2020) було взято до уваги з точки зору наявності творів живопису на ромську тему, у тому числі, й в поєднанні з елементами реалістичного пейзажу, які зберігаються в фондах провідних європейських музейних інституцій [8, 9].

Серед вітчизняних праць можемо виокремити «Тенденції розвитку українського пейзажу XIX – початку XX століття» (2017), де вказано, що «... у XIX столітті відтворення природи стало глибокою зміною, яка відбулася з посиленням реалістичних тенденцій. Сам реалізм базувався на зображенні реальної дійсності, натуралістичності зображення, проявлявся в індивідуальному стилі митців» [2].

З огляду на кочовий спосіб життя ромів, який передбачав їхнє майже постійне перебування на лоні природи, а, отже, цілковиту синергію з її сезонами і явищами – це аргументує факт наявності зразків усної народної творчості, що демонструють взаємозв'язок ромського етносу з навколишнім природним середовищем. Це, наприклад, казки, легенди, прислів'я та приказки, прикмети. Велику кількість таких елементів ромського фольклору нами зафіксовано у виданні Г. Латника «Легенди циганських кочівель: поетичний переказ фольклору ромів» (2000) [3] та в колективній праці «Прикмети та забобони ромів Закарпаття» [5].

Під час опрацювання історіографічної бази, увагу привернули статті, присвячені ромським образам в образотворчому мистецтві, де міститься підтвердження невіддільності ромської теми від пейзажної. О. Афоніна (2023), наступним чином описала твір Анрі Руссо «Пейзаж з циганами»: «Роми зображуються зі своїми конями на тлі дикої природи, у таборах, в екзотичних костюмах. Прикладом є картина Анрі Руссо «Пейзаж з циганами». Тут постає образ ідеалізованого циганського життя у гармонії з довкіллям. Адже, кочуючи, вони зупинялись на лоні

природи, хоч і поруч із населеними пунктами» [1, 20].

С. Оборська в статті «Відображення в європейському живописі ювелірного мистецтва (на прикладі культурних традицій ромів)» (2023) констатує факт бачення митцями єдності зображень ромів на фоні пейзажів: «Великий масив творів живопису формує в глядача гіпертрофоване уявлення про ромів як про людей, що ведуть вільне, безтурботне життя на лоні природи, для яких золоті прикраси символізують багатство та можливості, які воно відкриває. Так, на багатьох картинах пейзажного жанру, де наявні постаті циган, сміливе «мерехтіння» золотих виробів підкреслює їхню свободу та незалежність від матеріальних благ» [4, 89].

Мета дослідження обумовлена його актуальністю, потребою в появі наукових розвідок в напрямку зазначеної теми й полягає в характеристиці ролі пейзажу в творах живопису на ромську тему, створених художниками другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Реалізм як художній стиль, що зародився у Франції в 1840-х рр., декларував своєю появою прагнення митців та потенційних споживачів мистецького продукту до документальної фіксації дійсності й відходу до подекуди ефемерних рис романтичного світогляду, який акцентувався на прекрасних миттєвостях життя. Реалізм же був спрямований на відображення життя у всіх, навіть негативно забарвлених, дещо естетично непривабливих його проявах. Сторінки кочового життя ромських громад шляхами багатьох європейських країн викликали жвавий інтерес місцевого населення та реакцію відповідно до налаштувань щодо ромів у тому чи іншому суспільстві. Як свідчать твори на ромську тему, художники проявляли жвавий інтерес до ромів, особливо як врахувати тенденцію до відображення життя різних соціальних верств населення в творах побутового, портретного та пейзажного жанрів у досліджуваний час.

Ромська колоритна естетика та їхня непроста доля не залишали митців байдужими. Тож, завдяки цьому, в наш час ми сприймаємо ці твори як достовірні візуальні джерела інформації, які демонструють вміння ромів консолідуватись, і при цьому не лише опиратись життєвим негараздам, неприйняттю в суспільстві, а й здатність радіти плину життя в тому моменті, в якому вони перебували, коли художник їх зафіксував для історії. При цьому, помічено прийом, який об'єднує майже всіх художників, у творчому доробку яких наявні

ромські образи – використання пейзажу як інструменту для розкриття психологізму портретованих, або ж атмосфери побутової сцени. Це дало змогу митцям продемонструвати дійсність у всіх її подробицях, оскільки пейзаж реалістичного напрямку уже був не таким помпезним, алегоричним та яскраво казковим, як, наприклад, за часів доби романтизму. За своєю колористичною гамою він був більш тьмяним – так би мовити, життєвим, максимально наближеним до повсякдення, із врахуванням кліматичного поясу, пори року, часу доби та особливостей ландшафту тієї місцевості, в яку художник «поселяє» ромський табір, самотню ромську фігуру чи груповий портрет.



Рис. 1. Август фон Петтенкофен
«Циганка з дітьми» (1854)

Таким правдивим (можливо, навіть занадто емоційним) є пейзажне тло в акварельній роботі австрійського жанрового живописця Августа фон Петтенкофена (1822–1889) «Циганка з дітьми» (1854) (Рис. 1). Пронизлива сцена, де самотня знедолена ромка босоніж бредє із двома дітьми, одне з яких в неї на руках, викликає сум і хвилювання за майбутнє цієї відірваної від своєї громади героїчної матері, яка шукає кращої долі собі та своїм малютам. Їхнє бідне вбрання розвівається холодним вітром, але в них немає вибору – треба йти далі. Особливої пронизливості цій роботі якраз-то додало тло – суворий рівнинний холодний пейзаж, виконаний в сіро-синіх, чорних і холодних бежевих відтінках. Пейзаж наскільки промовистий, що глядач немов

відчуває ту холодну непривітну погоду і загалом, всю ситуацію, в якій опинилась ромська мати та її діти.



*Рис. 2. Харитон Платонов
«Циганка з бубоном» (1877)*

Робота представника побутового жанру Харитона Платонова (1842–1907) «Циганка з бубоном» (1877) (рис. 2) демонструє тенденцію побутового призначення пейзажу, коли він не контрастує з зображуваною постаттю, а слугує непомітним фоном, який

розкриває пишну красу ромської дівчини. Темно-зелені землісті відтінки крон дерев, які перебувають в легкій туманній димці не привертають до себе зайвої уваги, а лишень допомагають глядачеві розгледіти смагляву дівочу постать, вбрану в розкішну білу сорочку та полосату барвисту спідницю. Без сумніву, юна ромка, яка весело грає на бубоні, зачарована його звуками, є окрасою пейзажу, а не навпаки.

Іншою ознакою пейзажу в реалізмі є його здатність підкреслювати чарівність повсякденного моменту. Роми звикли мати мінімальну кількість речей, готувати невибагливу їжу на вогні [6] і саме пейзаж як умовний інтер'єр їхнього побуту яскраво підкреслює романтизм кочівництва.

Наприклад, сцена відпочинку ромського табору в літнє надвечір'я, у роботі живописця Франца Штрайта (рис. 3). Тут ромська родина сидить довкола вогнища, біля возу й відпочиває після довгого літнього дня. Пухнасті смарагдові кущі й трави спонукають до виникнення в глядача відчуття затишку від споглядання повсякденного родинного відпочинку. Кочовий ромський побут сприймається як єдине ціле з навколишнім середовищем. І неможливо навіть уявити цей куточок ландшафту без ромів, а їх – без цих гірських пейзажів і килима з трав, настільки тонко митець зобразив цю сцену. Надзвичайно об'єктивно зафіксована реальність вражає своєю фотографічною точністю.

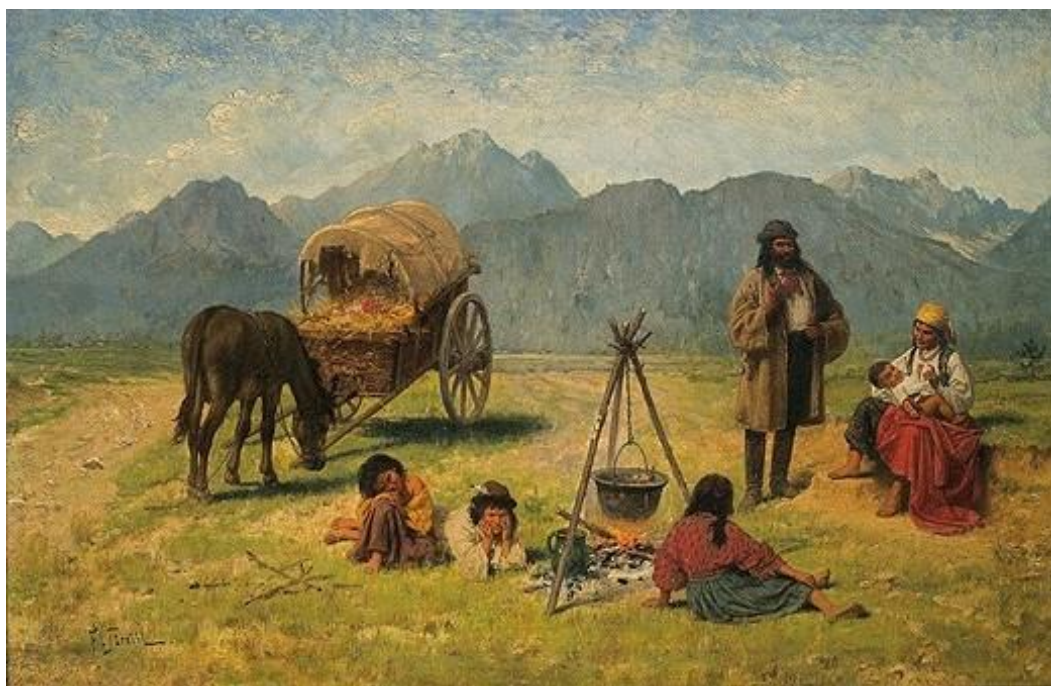


Рис. 3. Франц Штрайт «Цигани відпочивають» (1885–1886)

Полотно пейзажиста Девіда Бейтса (1840–1921) (рис. 4) «Циганський табір» (1886) вирізняється романтизованими нотами при створенні пейзажу, на тлі якого художник зобразив сцену відпочинку ромського табору. Крона масивного дерева возвеличується над мандрівним домом ромів – шатром, який у порівнянні з величиною оточуючої природи здається геть маленьким та потребує захисту в цієї природи. Соковиті коричнево-зелені кольори, досконале застосування прийому затінення й перспективи, масштаб неба й рослинності, а також те, що не роми зі своїм прихистком, а саме пейзаж є центром композиції, свідчать про захоплення художника пейзажним жанром і відчуттям єдності ромів з природою. У цій роботі Девід Бейтс зумів дуже делікатно передати те, що тогочасне ромське кочове життя асоціювалось саме з їхнім перебуванням на відкритому просторі, де картинки ландшафту щодня міняли одна одну. При цьому незмінним залишалось лише одне – прийняття ромами того факту, що вони є частиною цієї могутньої краси.



Рис. 4. Девід Бейтс «Циганський табір» (1886)

Наукова новизна. У даному дослідженні вперше в науковому просторі актуалізовано питання взаємозв'язку ромської теми з пейзажною в масиві творів реалістичного живопису другої половини XIX ст. Це, на наше переконання, у подальшому спонукатиме діячів різних наукових галузей розширювати горизонти вивчення ромської теми в світовому образотворчому мистецтві.

Висновки. У ході роботи встановлено низький ступінь наукової розробки теми – після

аналізу історіографічних джерел наголошено на відсутності матеріалів, у яких вивчається взаємозв'язок пейзажної та ромської теми в творах живопису. Охарактеризовано особливості пейзажного жанру в зразках реалістичного живопису другої половини XIX ст. на вказану тему. Для цього обрано чотири твори – «Циганка з дітьми» Августа фон Петтенкофена (1854), «Циганка з бубоном» Харитона Платонова (1877), «Циганський табір» Девіда Бейтса (1886) та «Цигани відпочивають» (1885–1886) Франца Штрайта.

Кожен із них охарактеризовано їх з позицій взаємозалежності пейзажного тла й ромських образів та (або) сцен із ромського життя. Наголошено на тому, що в кожному з цих творів пейзаж не контрастує з ромською темою, а, навпаки, є інструментом із її розкриття. І в кожній із робіт художники робили це по-своєму. Наприклад, Август фон Петеркофен холодним суворим пейзажем підкреслив сповнене невідомості важке життя ромської матері та її дітей. Харитон Платонов використав пейзаж як майже непомітне, але дуже ефективно тло для підкреслення розкішної вроди ромської дівчини. Франц Штрайта головним акцентом зробив буденність пейзажу як невід'ємну складову ромського життя. Девід Бейтс зобразив ромське кочове життя як елемент величі природи. Тому логічним є висновок про те, що пейзажна лінія застосовувалась художниками-реалістами як логічна складова кочового ромського побуту в XIX ст., і в творчості кожного з них вона представлена з позицій авторської спостережливості та художньої манери.

Література

1. Афоніна О. Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2>.
2. Бас І. Тенденції розвитку українського пейзажу XIX – початку XX століття. *Студентський науковий вісник*, 2017. № 41. С. 134–135.
3. Латник Г. Легенди циганських кочівель : Поет. переказ фольклору ромів. Київ : Мапа, 2000. 84 с.
4. Оборська С. Відображення в європейському живописі ювелірного мистецтва (на прикладі культурних традицій ромів). *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>.
5. Прикмети та забобони ромів Закарпаття / Є. Навроцька та ін. Ужгород : Вид-во Олександрії Гаркуші, 2017. 40 с.
6. Шишлюк Є. Лицарський погляд на традиційний спосіб життя ромів в англійському

живописі XX ст. Science and education: problems, prospects and innovations : Abstracts of the 5th International scientific and practical conference, m. Kyoto. Kyoto, 2021. С. 1062–1065.

7. Andrews M. Landscape and western art. Oxford University Press, 1999. 248 p.

8. Carmona S. The representation of Roma in major European museum collections: Volume 1: The Louvre Kindle Edition, 2020, 81 p.

9. Carmona S. The representation of Roma in major European museum collections: Volume 2: The Prado Kindle Edition. 2020, 161 p.

10. Kenneth C. Landscape into Art. London : J. Murray, 1976. 248 p.

References

1. Afonina, O. (2023). Art of the Violin in Polish Fine Art of the late 19th – early 20th centuries (Genre Art). *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.2> [in Ukrainian].

2. Bas I. (2017). Trends in the development of the Ukrainian landscape in the nineteenth and early twentieth centuries. *Studentskyi naukovyi visnyk*, (41), 134–135 [in Ukrainian].

3. Latnyk H. (2000). Legends of Gypsy nomads : Poet. perekaz folkloru romiv. Kyiv : Mapa, 84 [in Ukrainian].

4. Oborska, S. (2023). Reflection of Jewellery Art in the European Painting (On the example of Cultural Traditions of Roma People). *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 87–93. DOI: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.5.9>. [in Ukrainian].

5. Ye. Navrotska ta in. (2017). Signs and superstitions of the Roma of Transcarpathia. *Uzhhorod : Vyd-vo Oleksandry Harkushi*, 40 [in Ukrainian].

6. Shyshliuk Ye. (2021). Chivalric view of the traditional way of life of the Roma in English painting of the twentieth century. Science and education: problems, prospects and innovations : Abstracts of the 5th International scientific and practical conference, m. Kyoto. Kyoto, 1062–1065 [in Ukrainian].

7. Andrews, M. (1999). Landscape and western art, 10. Oxford University Press, USA [in English].

8. Carmona, S. (2020). The representation of Roma in major European museum collections, 1: The Louvre Kindle Edition [in English].

9. Carmona, S. (2020). The representation of Roma in major European museum collections, 2: The Prado Kindle Edition [in English].

10. Kenneth, C. (1976). Landscape into Art. London : J. Murray [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.01.2024

Отримано після доопрацювання 05.02.2024

Прийнято до друку 14.02.2024